

З'яяння Лакана

Ольга Кирилова

з любові до Жижєка

Мені важко уявити собі безумців-геніїв, які Лакана починали читати з Лакана. В Україні Жака Лакана полюбili лише після версії Славоя Жижека.

В українському гуманітарному дискурсі часто подибуємо згадки про лаканівські поняття, проте без посилань на джерела – бо взято не з першоджерел. Поки що Лакан – автор, доступний «через посередників», за якими можна вибудовувати рейтинг лаканівських понять: «Великий Інший», «драйв Смерти», «об'єкт а» тощо, і висловлювань: «Жінки не існує», «Бажання – це бажання Бажання Іншого», «Насолода – смертельна».

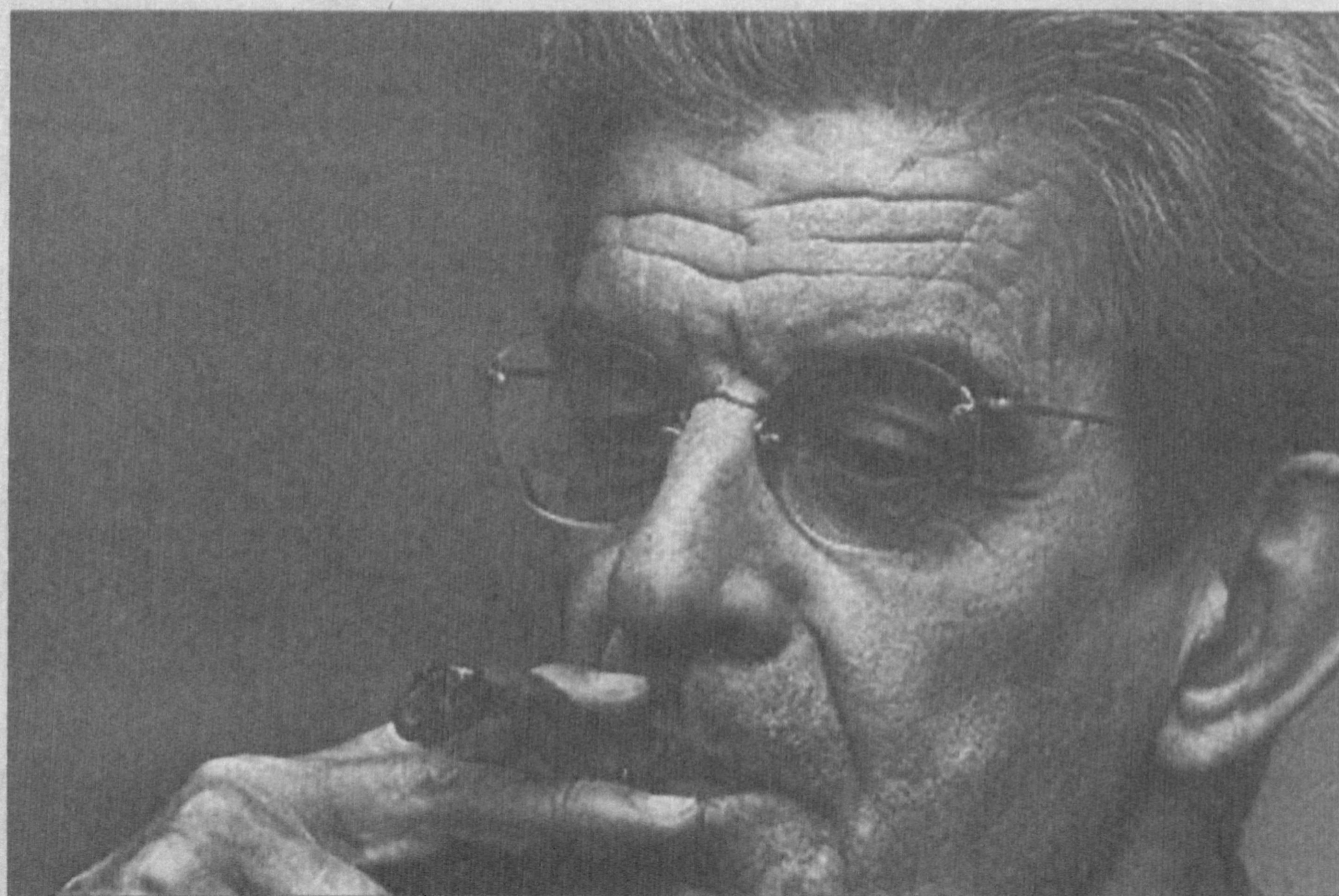
Посередництво часто перетворюється на посередність. Як свого часу лунали у світовій філософії гасла: «Назад до Маркса», «Назад до Гегеля», як сам Лакан у боротьбі з тодішньою кон'юнктурою проголосив: «Назад до Фрейда» (бо він же фрейдистом себе називав, а не «лаканівцем»), здається, настав час прийти «назад до Лакана». Хоча словенський філософ Жижєк, найоригінальніший і найзацікавленіший інтерпретатор Лакана, коли тільки запускав свою доктрину, зцементовану Кантом, Гегелем і Марксом, у найпершій праці «Піднесений об'єкт ідеології», саме й мав програмний намір звернутися до теорії Лакана «у чистому вигляді». Адже доти Лакана згадувано в ряді постструктуралістів через кому (Жижєк цитує «Філософський дискурс модерну» Юргена Габермаса).

Безумовно, Жижєк зробив велику справу популяризації Лакана поза країнами безпосереднього вивчення (Францією та Великою Британією; почасти Америкою). Проте схильність до догматизації зробила офіційною жижєківську версію Лакана.

Привабливість цієї версії в тому, що Жижєк конструє дискурс на межі, – фактично, *неможливий* дискурс, застосовуючи лаканівський апарат поза психоаналізом, тим самим знімаючи бар'єр між «патологією» та «нормою»: істеричні, невротичні ментальні фрейми прикладаються до пересічного індивіда у різних соціальних й культурних ситуаціях; це своєрідна культурологічна «трансгресія без покарання».

Проте закономірність Жижєкового творчого розвитку така, що він, мірою досягнення успіху, дедалі більше віддаляється від модальності «self», щораз очевидніше захоплюючись проблемами соціуму. Відійшовши від східноєвропейського посттоталітарного простору (бренд котрого свого часу зробив його популярним), Жижєк вживається у віртуальний простір Америки (це входження до країни-фікції, країни «Чистого Інтелекту», типове для сучасного східноєвропейського інтелектуала); адже до Люблянського університету, де він обіймає професорську посаду, Жижєк вряди-годи з'являється зі Штатів. Сьогоднішній Жижєк каталогізує наймодніші поняття, взявши на себе функцію «ревізійного постсучасності»: інтернет («Кіберпростір, або неймовірна замкненість буття»), кіномистецтво («Дивлячись скоса»,

інші праці), релігії («Про віру»), психологія споживацтва («Інтерпасивний суб'єкт»), тероризм («Ласкаво просимо до пустелі Реального»); філософські проблеми – лише найактуальніші: статус картезіанського суб'єкта у пост-

модерні («Дражливий суб'єкт»), проблема рецепції комунізму («Повторюючи Леніна»).

Жижєк, якого ми так охоче приймаємо, – це насправді досить давня версія. Відстань між нашим і західним культурними просторами – не «світловий рік», а цілі «світлові декади». Перший російський переклад («Художественный журнал», 1998) спізнився на десять років: «Піднесений об'єкт ідеології» вийшов у нью-йоркському «Verso» 1989 року. На той час Жижєк уже мав півтора десятка праць, опублікованих у Лондоні та Нью-Йорку. Втім, «Піднесений об'єкт...», принаймні, виявився знаковою працею Жижєка. Вибір українських видавців пояснити ще тяжче. Для найпершого українського перекладу київське видавництво «Альтернативи» близько двох років тому обрало «Метастази насолоди: шість нарисів про жінку й причинність» – річ, видану в Нью-Йорку 1994 року. Коли врахувати, що неймовірно працюючий Жижєк випускає в середньому по чотири книги щороку, логіку видавців збагнути неможливо. До того ж, Олександр Мокровольський переклав її зі словенської, хоча покірливий глобалізації, як усі *успішні* генії, Жижєк англійською хіба що не думає. Діана Ключко у рецензії «Як невідоме перетворюється в необхідне» зауважила: «...Сенси “потрібності” саме цього видання саме зараз... стають справжньою шифрованою, розгадувати котру цікавіше за найскладніший кросворд... Судіть самі: дев'яносто відсотків усіх творів, на які автор посилається у своїй книзі, в нашій країні ніколи не перекладалися»¹. Також українською дедалі частіше стихійно перекладають окремі Жижєкові статті, які навряд чи хтось дав собі клопіт каталогізувати. І хоча фрагментарність – основна характеристика підходу українських видавців, існує певна політика «жижєківського буму», і її корені вже давно варто шукати не на Заході.

До чого вся ця сумна бібліографія?

ще трохи бібліографії

Бути лаканіанцем – найкращий спосіб бути нудним.

«Щойно з'явився п'ятий том *семініарів*», – повідомляє науковий керівник. Пояснюю: семінар у сполученні з числівником – мантра втаємничених у полювання на *неможливі* книжки, яких *не існує*. Звісно ж, з'явився на Петрівці, на всім відомому місці «у батька й си-

на» (чому б не згадати привселюдно цих чудових, відомих усім Могилянці, паломників до Москви, у яких є не просто все, а абсолютно-все-що-потрібно-культурологу).

Непіддатливість усіх двадцяти семи семінарів для читання й, певно ж, перекладу, зумовлена тим, що Лакан частіше говорив, ніж писав, і його друковані праці – це переважно застенографовані його щорічні семінари у паризькій Ecole Normale Supérieure, які на практиці були лекціями (ця слава «вербальної людини» і досі, як видно, не дає спокою доморощеним теофанам-прокоповичам, котрі ніяк не збагнуть, що головне – це *вміти генерувати* власні ідеї, а не *не вміти писати*). Майже всі семінари (хоча й досі лишається кілька недрукованих), а також кілька товстих томів Лаканових творів опублікувало видавництво «Seuil», оскільки у Франції це контролює особисто Жак-Ален Мілер, розпорядник рукописів Лакана, його близький родич. Проте «нелегкотравність» Лаканового тексту спричинила непопулярність його семінарів у перекладачів: навіть англійською перекладено лише частину (видавництво «Routledge»).

Досі українському читачеві були доступні два перші томи, присвячені фрейдівській техніці та концептові «Я», що вийшли у московському «Гнозисі» в російському перекладі Олександра Черноглазова (знайти їх нині у роздрібній торгівлі майже неможливо – втім, така сама проблема із семінарами й на Заході). У цьому ж перекладі з'явилось ще дві книги: «Функція та поле мови й мовлення...» (римська промова 1953 року) та «Інстанція літери у несвідомому...» (збірка найпрограшніших і найпотрібніших *ранніх* статей: «Стадія дзеркала», «Означування фалоса» та інших).

Тобто, катастрофічна нестача текстів-першоджерел дозволяє охоче приймати версії.

Втішила недавня українська публікація фрагментів «Телебачення» в 25-му числі часопису «І» (2002) у химерному перекладі Антона Борковського. Проте який сенс дублювати те, що вже перекладалося у Москві: адже нагальних проблем мас-медій Лакан усе одно не прояснює (не його це профіль): це просто тексти телепримов із двох документальних фільмів – «Психоаналіз I» і «Психоаналіз II», які зняв про нього 1973 року Бенуа Жако². А випередити Москву та перекласти українською, скажімо, хрестоматійний по західних вузах одинадцятий семінар «Чотири базових поняття психоаналізу» нам не спадає на думку.

Поки що в українському перекладі жодної книги Жака Лакана не видано.

провінційна глобалізація

Отже, сам по собі Лакан у нас непопулярний і сприймається тільки в адаптованому вигляді: у слов'янській версії. Згідно з цією версією, *східноєвропейське*, або *центральноевропейське*, якщо вже зовсім точно, прочитання полягає у підміні суб'єкта соціальним суб'єктом (улюблена теза люблянської школи), в ідеологізації теорії, пристосуванні її до соціальних проблем.

Проте Лакан – західноєвропейський мислитель *par excellence*, передусім француз, тобто, представник винятково егоцентричної в культурному плані нації, світогляд котрої детермінований «трьома К»: картезіанством, католицизмом, кабінетним психоаналізом. Коли на цю еклектичну світоглядну систему вкупі з традиційно колосальною ерудицією накладається літературний (сюрреалістський) вишкіл та декадентське гегельянство кожевського гатунку, виникає такий автор – метафізичний, непотсський, зі схильністю до абстракцій, серед котрих превалує абстракція Смерти. Отож, він – пристрасний супротивник раціоналізму, «американського» за означенням.

Найцінніший внесок Лакана до філософської парадигми – поняття розриву, з'яяння, яке детермінує суб'єкта, простір, культуру. Елітарність європейської філософії визначається не просто «правом на думку», а «правом на деструктивну думку». Лаканівська філософія особистості *європейська* тим, що потребує врівноважування насправді високим рівнем добробуту й соціальної захищеності: вона небезпечно атомізує думку, душу. Риторичний вектор Смерти, перехресуючись із вектором прогресизму, параноїчного стимулу селфмейдментського становлення: «ou tu es premier, ou tu es mort», уцентрує індивіда. У цьому аспекті відомий вислів Фрейда: «Американці не здогадуються, що ми несемо їм чуму» стає неметафорично загрозливим.

Бо ненависна Лаканові Его-психологія, яку Девід Мейсі називає «класовою ідеологією емігрантів, заклопотаних престижем»³, має свою со-

¹ www.elitprofi.com.ua/book/2k/obr2k.shtml

² Про цю роботу див. статтю Бенуа Жако «Телебачення» в останньому 21-му числі журналу американської лаканівської асоціації «Lacanian ink».

³ Девід Мейсі. «О субъекте у Лакана». – *Логос*, 1999, №5.

ціяльну підставу. Та сама ідеологія творить сьогодні «Лакана для бідних». Я маю на увазі неперервний текст, без деконструктивних зьянь, «плебейський», «прогресистський» текст, що має «аргумент», його послідовно доводить і не знищує себе: власне, цей мій текст – вдалий приклад.

Сучасна східноєвропейська думка за цим параметром стає набагато ближчою до американської, ніж до західноєвропейської, копіюючи «раціоналізм» та «прогресизм». Навіть у відверто декадентському ракурсі – у вигляді ностальгії за конструктивною ідеологією, наприклад. Незвично, враховуючи, що українська філософська традиція (яку й нині в Києві репрезентують шановані філософи старшого покоління), мала завжди схильність до «чистих абстракцій», інтерпретуючи їх іноді вишуканіше, ніж «брутальний Захід». «Безкоштовне філософування» – не продукт інтелектуального маркету.

«Нерозбавлений Лакан» катастрофічно не вкладається у «грантові теми», які мають попит у вітчизняній гуманітаристиці. Тому Лакан потрапляє до поля зору наших дослідників настільки, наскільки його можна «підвести під статтю»: гендер, мас-медіа, студії насильства й тероризму... Лакан лише на останній сторінці «Чотирьох базових понять» поблажливо зрікає, що всепроникність ЗМІ можна порівняти із глобалізацією Погляду у світовому масштабі. Можливо, здивую повідомленням, що Лакан не був (!) кінознавцем (!!), адже Жижекове мавпування зумовило невиправдану популярність Лакана у кінознавчих штудіях (див. рефлексії Ірини Зубавіної з приводу «Мазепи» в «Кіно-Колі», 2003, №13). А політологічні спекуляції Лаканом зустрічаються, як у нас, так і на Заході (див. працю професора Есекського університету Яніса Ставракіса «Лакан і Політичне», 2002).

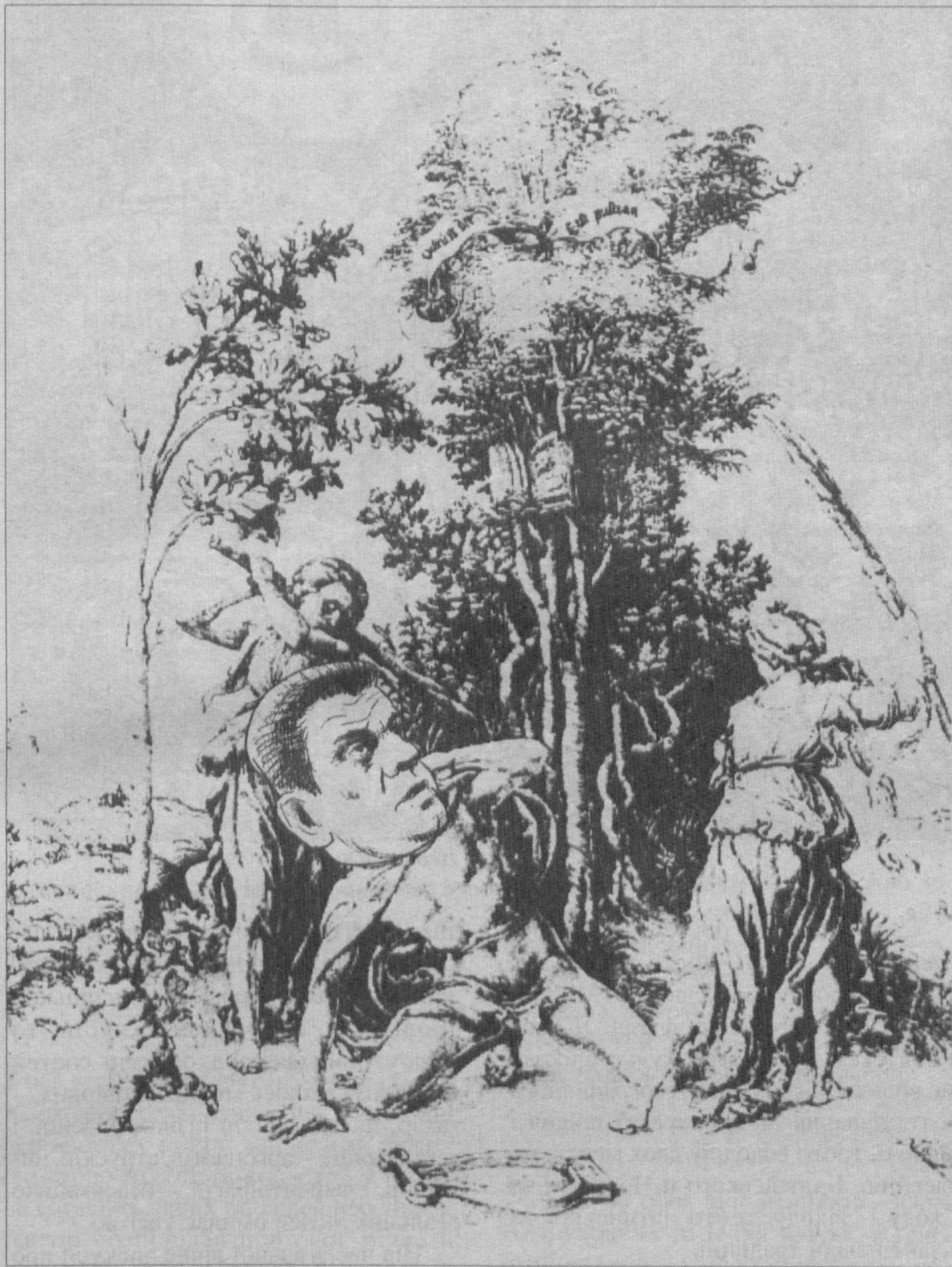
Тобто, враження «моди на Лакана» – насправді поверхове, і жодного сумнісного українського фахівця з лаканівської теорії мені поки не вдалося віднайти (при тому, що в Росії є цілі школи, гуртки; а окрім того, виходить безліч статей на культурологічному порталі russ.ru). Один знайомий, авторитетно порекомендований мені як знавець усіх лаканівських семінарів із неопублікованими включно, долучився до цієї премудрості тим, що поспав одну ніч десь у близькому сусідстві, в якомусь, як запевняє, паризькому психоаналітичному кабінеті.

а жінка існує

Спроби послідовно дослідити Лакана можливі в Україні лише в контексті одної з означених тем – гендерних досліджень. Маю на увазі розробки Харківського центру гендерних досліджень та численні праці його директора, філософа Ірини Жерьобкіної, які претендують на звання «культурологічних бестселерів». Перший логічний виклад лаканівської теорії (хоча й по-феміністськи спрощений) подано у праці Жерьобкіної «Прочитай моє бажання»⁴, в розділі «Жак Лакан: феміністський вступ». Ця книжка, назва якої перегукується з «Read my desire»

Джоан Копжек, – огляд гендерних теорій Заходу, написаний за взірцем усім відомих постструктуралістських «підручників» москвича Ільї Ільїна. Саме звідти наші (загалом непогано поінформовані) інтелектуали поповнили нестачу свого знання про «queer theory» – сукупність гомосексуальних теорій. А в наступній праці «Пристрасть» Жерьобкіної спала на думку закономірна ідея злучити дві найсексапільніші теми сучасного культурологічного простору: лаканівський психоаналіз із російським символізмом.

Проте ці книги видаються у найпрестижніших видавництвах Москви й Петербурга. Парадоксально, але попит, фінансування на витонченіший інтелектуальний продукт українці знаходять у східному напрямку. Сподіваюся,

Малюнок Володимира Костирки

що це так не всюди, але, принаймні, у цій сфері – так.

Лаканіянці саме феміністського спрямування найлегше пробиваються до нашого читача: це Джоан Копжек («Прочитай моє бажання: Лакан проти історичистів»), Елізабет Грос («Жак Лакан: феміністський вступ»), Рената Салецл («(Пер)версії кохання та ненависти»). Якщо Жижек – це розбавлений до кондиції сприйняття концентрат Лакана, то Салецл – розбавлений приблизно у тій самій пропорції Жижек. І якщо Жижек витримує кондицію доступності без спрощення, то текст Салецл – дещо водянистий. Це той самий конформістський дискурс Іншого, де через жіночу мову промовляє юнгівський Анімус.

А ось Катрин Клеман, присутня у праці Жерьобкіної, не входить до списку знаних – через свою несхожість, напевно.

«Жінка, сама по собі, взагалі не існує. Вона – тіло та відбите світло».

Ні, це не Лакан. Це Жоржик Іванов, невдалий послідовник символістів, що належав до першої хвилі паризької еміграції. А Лакан такого – не казав!

Що й доводить послідовно Клеман, учениця Лакана, цілком самотній філософ, у своїй праці «Життя й легенди Жака Лакана», в нас не перекладений. Адже це твердження стосується лише лінгвістичних формул означування. Феміністські «наїзди» на Лакана невиправдані: його розуміння сутності жіночого у сучасності цілком дозволяє назвати його мислителем-феміністом століття. Як інакше пояснити «Jacques-

дослідження: «Лакан у контекстах» Девіда Мейсі (Masey); складнішим підходом вирізняється хіба що Джон Форестер, застосовуючи великий масив художніх текстів і допоміжних теорій («Спокуси психоаналізу: Фройд, Лакан і Дерида»).

Кожне дослідження, мова якого відмінна від обох підходів – кон'юнктурно-інтерпретаторського та пуристського – стає винятком.

Таким є унікальний есей Жака Дерида «З любові до Лакана» у його збірці «Спротиви психоаналізу». Навіть місце єдиної зустрічі «метрів» (Балтимор, 1966) «грає» у контексті Едгара По – якому присвячено лаканівський есей «Украдений лист». Дискурсивна хамелеонівська здатність Дерида здається неймовірною після Лакана, який умів бути тільки Лаканом і, можливо, занадто Лаканом. Дерида чарівно стилізується під лаканівський дискурс, сповнений ліричних відступів, «флешбеків», великої кількості «linking words», посилань на маловідомі джерела, передає ритмічну модальність його мови й письма, циклічний ритм Уробороса – змія, що гризе власний хвіст. А в аналізі По він із пародійного Лакана стає справжнім Деридою, коли невимушено трансформує «лист» (lettre) у «письмо» (écriture), з успішністю типово французького егоцентричного взаємонерозуміння використовуючи теорію Лакана на доведення спроможності власного «фоноцентризму».

катарсис Лакана

Яким є «автентичний Лакан» після «сурогату Лакана»?

Це Лакан, якого ще варто віднайти.

Лакан поза політикою, поза кінематографом, поза гендером, і, врешті-решт, поза психоаналізом.

Лакан – сучасник сюрреалістів, що викликав захоплення Далі й Батая, чий найперший психіатричний опус виходив у сюрреалістському часописі «Le Mi-potaure» (про що він не згадував у голос, дбаючи про наукову репутацію). Ці розробки неодноразово надихали тогочасних письменників: приміром, в основі п'єси Жана Жене «Покоївки» – Лаканів розгляд злочину сестер-параноїчок Папен.

Лакан – поет, який захоплювався ритмом мови істеричок («Кохана» з «Причинности психозу») і вибудовував власний дискурс на кшталт верлібру чи поетичного маніфесту. Клеман у своїй праці порівнює Лакана з Орфеєм, якого роздирали на шматки адепти-«ваханки», проте він дивовижно, мов Фенікс, поставав у новій цілісності.

Лакан – волхв (magus), ментальні пастки котрого ще й досі відчуваються під час відвідування «лакан-дот-ком».

Лакан – «надто сучасний» для постпостструктуралізму. Адже якби свого часу сприйняли теорію лаканівського «розриву», багатьох постмодерних текстів просто не існувало б як профанних. Якими вони, власне, і є.

Можливо, тоді ми почнемо пере-кладати й досліджувати Лакана. □

⁴ «Критика» вміщувала рецензію Інни Буліної на цю книжку: див. ч. 9 за 2001 рік. – Ред.